

Plate XV

ANKARA'DA BULUNAN KYBELE KABARTMASI

RACİ TEMİZER

1959 yılı Ağustos ayında Ankara'da Behçelievler'de bir temel kazısında güzel bir Kybele kabartması¹ meydana çıkarılmış bulunmaktadır² (Levha 36-37). Kabartma Helenistik devre ait bir mezarda malzeme taşı olarak kullanılmış bir vaziyette (levha 35, 40) ele geçmiştir³. Akroterli, alınlıklı bir niş içinde ayakta duran bir kadını tasvir eden eserin boyu 1,75 alt genişliği 0,97 alınlığın kaidesi seviyesindeki genişliği ise 0,88 metredir. Kadın figürü tam cephede vaziyetinde durmaktadır. Kadın Polos şeklinde yüksek bir başlık giymiştir. Başlık yukarıya doğru hafifçe genişlemekte ve tepe kısmında bu genişleme artmaktadır. Başlık üç kısma ayrılmış olup üstte ve altta parmak şekilli orta da ise baklava şekilli tezeyinatla süslüdür. Kadının uzun saçları iki yandan omuzlara doğru burmalı zülüfler halinde inmekte fakat ağız hizasında nihayet bulmaktadır.

Polos'un hemen altından başlayan ve sağ tarafı tamamen açık olan manto, figürün ayaklarına kadar uzanmaktadır. Bu mantonun sol tarafı hilâller şeklinde pilelidir. Üzerinde, üst kısmı verev, alt etek kısmı dikely kıvrımlı, nisbeten geniş kemerli, kısa kollu bir elbise vardır.

Kadın figürünün dirseğinden bükülerek göğsü hizasında duran sağ elinin baş parmağı ile diğer parmakları arasında kulplu ve emziği gaga ağzına benzeyen bir testi vardır. Figür daha kısa ve yalnız parmakları görülen ve sol göğsü hizasında olan sol elinde ise yırtıcı

¹ Bu etüdün hazırlanmasında ve yayınlanmasında kıymetli yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Ord. Prof. Ekrem Akurgal'a bilhassa teşekkürlerimi arz ederim.

² Karayolları Umum Müdürlüğünde memur olan Sayın Bay Osman Buçukoğlu Bahçelievler 3. caddenin 17. sokakla birleştiği yerdeki evinin hemen bitişiğindeki arsada yapılmakta olan temel hafriyatı sırasında bu eseri görmüş, Müzemize haber vermiştir. Ankara Arkeoloji Müzesine olduğu kadar Dünya Arkeoloji âlemine de kıymetli bir eser kazandıran Bay Osman Buçukoğlu'na Ankara Arkeoloji Müzesi ve şahsım adına teşekkürlerimi sunarım.

³ Mezarın üst kapak taşı hemen hemen bugünkü yol seviyesindedir. İçinde bulunan çanak çömlek (levha 40) Helenistik devre aittir.

nev'inden bir kuş, muhtemelen bir kartal tutmaktadır. Sol elinin bilek kısmında iki bilezik görülmektedir.

Yukarıda kısaca tarifini yaptığımız figürün bulunduğu nişin iki yan tarafı, aynı ölçüde olmıyan ve hattâ uzunluğu da muhtelif olan meander şekillerinden çıkma altışar adet Kanca motifi ile süslüdür. Tepelik bir alınlıktan ve hilâl şeklinde bir akroterden ibarettir. Alınlıkta bir de ortalama destek olarak bir baba yer almaktadır.

* * *

Kybele kabartmasının Andezitten olması ve Bahçelievler'de ele geçmiş bulunması onu, Ankara Müzesinin Geç Hitit stilindeki Aslan, At, Sfenks ve Boğa kabartmalarıyla ilgili göstermektedir⁴. Malûm olduğu üzere mezkûr Geç Hitit stilindeki kabartmalar da Anezit taşından yapılmış olup, onlardan da bazıları Ankara istasyonu civarında, Gazi Orman fidanlığında ve Bahçelievler'de bulunmuşlardır⁵. Tanrı kadının yüzündeki arkaik ifade, keskin ve oldukça köşeli hatlar, bu eserin ilk anda yedinci asrın başına kadar giden bir tarihe sokulabileceği kanaatini vermektedir (levha 36-37). Yani Kybele kabartmasını zaman bakımından da Ankara'nın Geç Hitit stilindeki kabartmalarıyla bir birlerine yakın addetmek mümkün gibi görünmektedir. Nişin iki tarafını süsleyen "Meander" şeklindeki tez-yinat son zamanlarda Gordion'da bulunup 700 tarihlerine ait olan mobilya⁶ ve mozayiklerdeki⁷ aynı çeşit bezemeleri hatırlatmaktadır. Nişin tepeliğini teşkil eden Ay biçimindeki Akroter de 6'cı asır Frig âbidelerinin teferruatlı ve mükemmel akroterlerinden çok Gordion'un yedinci asır başına ait basit görünüşlü⁸ akroterini andırmaktadır.

Bütün bu görünüşlere rağmen figürdeki Geç devirlere işaret eden unsurlar kabartmamızı eski Frig dünyasından çok 6 cı asrın Yunan tesiriyle meydana gelmiş Frig eserleri arasına koymaktadır. Tanrı kadının sağ elinde tuttuğu küçük vazo sekizinci ve yedinci asır Frig eserleriyle hiçbir benzerlik göstermemektedir. Eski Frig veya olgun

⁴ Ekrem Akurgal, Späthethitische Bildkunst. Ankara 1949, Taf. 36 b, 48 b, 49-50 aynı müellif, Phrygische Kunst s. 67. v. d.

⁵ Güterbock - Özgüç. Eti Müzesi Kılavuzu, s. 45 v.d.

⁶ Rodney S. Young, AJA. 61, 1957, lev. 95-96, 62, 1958, lev. 27.

⁷ Rodney S. Young. ILN. novembre, 17.1956, s. 859. şekil 11

⁸ Rodney S. Young. AJA. 60. 1956, Lev. 93. şekil, 41.

Frig stillerinde emzik mübalâgalı şekilde uzun, kulp da karın kısmı gibi keskin köşeli ve ekseriya makara tezyinatlıdır⁹. Buradaki vazounun sekizinci veya yedinci asır Frig vazolarıyla hiç bir ilgisi yoktur. Emzik kısa, karın ve kulp yuvarlak şekillidir¹⁰. Tanrı kadının elinde tuttuğu Kuş ise doğrudan doğruya İon sanatının karakteristik bir motifidir. Filvaki Hitit kabartmalarında subay kıyafetindeki bazı erkek tasvirlerinin ellerinde yırtıcı bir Kuş tuttıkları görülmektedir¹¹. Fakat oradaki kuşların rolü ve mânası tamamiyle ayrıdır. Bizim kabartmamızda tanrı kadın daha çok güvercin tutan İonyalı genç kızlar veya tanrı kadınlar pozundadır. Bu takdirde karşımızda Yunanlaştırılmış bir Frig Kybele'si bulunuyor, demektir. Gordion'da altıncı asrın ortasına ait bir tümülüste meydana çıkan vazo şeklinde pişmiş topraktan mamül bir genç kız heykelciğinin elinde güvercin tuttuğunu görüyoruz. Bu eser güvercin tutan genç kız veya tanrı kadın heykellerinin altıncı asırdaki Frig dünyasında da yaygın olduğuna güzel bir örnektir. Böyle olduğuna göre Ankara kabartmasındaki kuş motifini menşce bakımından Sisamlı örneklerle bağlamak yerinde olacaktır¹².

Nitekim Kybele'nin giydiği manto ve chiton'un da Sisamlı örneklerin tesiriyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Tanrı kadın uzun bir entari yani chiton ile manto giymektedir. Chiton göğüs kısmında diyagonal, etek kısmında ise dikey kıvrımlar arz etmektedir. Manto bir nevi çarşaf vaziyetinde baş ve sırtı örterek topuklara kadar inmekte, eteğin sağ yarı kısmını açık bırakmakta, sol yarı kısmını ise hilâl şeklinde kıvrımlarla süslemektedir. Mantonun bu kısmındaki ucu kemer içine sokulmuştur. Manto ve chiton bu şekilleriyle tamamiyle Sisam genç kızlarında¹³ veya Louvre müzesindeki meşhur Hera heykelinde¹⁴ aynen mevcut bulunmaktadır. Orada da manto baş kısmını örttükten sonra sırtı, omuz kısımlarını ve sol kol altından geçerek eteğin sol yarısını setretmekte ve bir ucu ile de kemerin içine gir-

⁹ Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst. s. 12 v.d. şek. 19-24 de 26-32.

¹⁰ Altıncı asra ait bir Frig örneği için bak. Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst. s. 16 Abb. 37.

¹¹ Bossert, Altanatolien. 888; Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst lev. 43 b.

¹² E. Buschor, Altsamische Standbilder II. şek. 121-125. aynı şekilde göğsünde kuş tutan heykellere Anadolu İon sanatında da rastlanır (G. Richter, Archaic Greek Art Fig. 166, 194).

¹³ E. Buschor, Altsamische Standbilder II. şek. 112-114.

¹⁴ Aynı eser, şek. 86-89.

mektedir. Aynı şekildeki elbiseye Boğazköy'de bulunan Kybele ve çalgıcılar gurubu¹⁵ ile (levha 38) Gordion'da Sakarya'nın kenarında meydana çıkan bir Kybele kabartmasında da (levha 39) rastlanmaktadır. Frig örneklerinin eskiliğini ispat etmek mümkün olsaydı İon eserlerinin onlardan ilham aldığını söylemek kabil olurdu. Fakat Gordion kabartması ile Boğazköy figürler gurubunda sekizinci ve yedinci asra işaret edebilecek hiçbir ipucu mevcut değildir. Boğazköy eserinde çalgı çalan erkek figürü üstelik tam mânasiyle Yunanî bir çalgı olan Kithara ile görünmektedir. Bu bakımdan Boğazköy Kybele'sinin altıncı asırdan yukarıya çıkmasına imkân yoktur. Gordion kabartmasında da hiçbir eski unsur tesbit edemediğimize göre mezkûr kabartmaları bizimki ile çağdaş addetmek zorundayız.

Zaten Boğazköy Gordion ve Ankara kabartmaları elbiseleri bakımından olduğu kadar başlarındaki bir nevi mübalâğalı Polos¹⁶ yönünden de birbirlerine çok yakındırlar. Bu nevi mübalâğalı Polosların bir Fryg hususiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Aynı nevi polosların Eskişehir ve Afyon civarındaki Fryg eserlerinde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ekrem Akurgal Eskişehir ve Afyon civarındaki eserleri altıncı asrın ortası ile ikinci yarısına tarihlemektedir¹⁷. Aslankaya âbidesindeki Kybele¹⁸ ile diğer niş içinde tasvir edilmiş Kybele'lerin bizimkilerle aynı mânada ve gayede yapılmış eserler olduğu muhakkaktır. Hepsi bir niş içinde yer almakta, uzun Polos taşımakta, aynı tarzda elbise giymektedirler. Binaenaleyh sözü geçen kabartmaların da Eskişehir ve Afyon bölgesindeki eserler gibi altıncı asırda meydana çıkmış olduklarını kabul etmenin yerinde olacağı düşüncesindedir.

Ankara

Raci TEMİZER

¹⁵ Kurt Bittel, MDOG, 1957, s. 67, şek. 63.

¹⁶ Girit sanatında ve Rhodos fildişi eserlerinde uzun Polos'lu figürlere rastlanırsa da Fryg eserlerinin bunlarla bir münasebeti olmasa gerektir. Meselâ bak. F. Poulsen, Der Orient und die Frühgriechische Kunst, s. 148. şek. 173, 175 ve s. 84. şek. 79-85.

¹⁷ Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst, s. 60-68; aynı müellif Anatolia III. s. 146-147.

¹⁸ Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst, s. 61 v.d. lev. 36-38.

¹⁹ Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst, Lev. 38 b.

UN BAS-RELIEF DE CYBÈLE DECOUVERT A ANKARA ¹

RACI TEMİZER

Au mois d'août de l'année 1959, on a découvert lors d'une excavation au quartier Bahçelievler d'Ankara, un bas-relief de Cybèle ². L'ouvrage (Pl. 36-38) a été découvert parmi le matériel de construction dans une sépulture de l'époque hellénistique ³ (Pl. 35-40). Il représente une femme debout, dans une niche surmontée d'un fronton et un acrotère en forme de croissant. La hauteur de la stèle est de 1,75 m., sa largeur à la base, de 0,97 m. et sa largeur au niveau de la base du fronton, de 0,88 m. La figure est vue entièrement de face et porte un haut couvre-chef en forme de Polos qui s'élargit légèrement vers le haut, où il est la plus large. Le couvre-chef est divisé en trois parties, dont l'extrémité porte un ornement à formes digitales, tandis que la partie médiane comporte des ornements en losange. Les longs cheveux de la femme tombent des deux côtés vers les épaules en papillotes tordues, mais s'arrêtent au niveau de la bouche.

Le manteau descend immédiatement de la partie inférieure du Polos pour tomber aux pieds de la figure; le côté gauche en est complètement ouvert; le côté droit porte des plis en croissant. La femme porte en outre une robe à ceinture assez large et à manches courtes,

¹ Je m'empresse d'exprimer ici-même mes plus vifs remerciements à mon maître vénéré, le professeur Ekrem Akurgal, qui a bien voulu m'aider dans l'élaboration et la publication de la présente étude.

² Osman Buçukoğlu, fonctionnaire à la Direction générale des Routes Nationales, a informé notre Musée de l'existence de ce bas-relief trouvé lors du creusement de fondations sur un terrain attenant à sa demeure, à Bahçelievler, au point de jonction de la 3e et de la 17e avenues. J'exprime ici mes remerciements à Monsieur Buçukoğlu qui, par ce geste, a contribué à l'enrichissement du Musée d'Archéologie d'Ankara, et partant, du monde archéologique, grâce à la découverte d'une oeuvre de valeur.

³ Le couvercle de la sépulture se trouvait approximativement au niveau de la rue actuelle. La sépulture (Pl. 40) contenait de la poterie hellénistique.

avec des plis obliques dans sa partie supérieure et des plis verticaux en bas.

La main droite de la femme, dont l'avant-bras se tient obliquement au niveau de la poitrine, tient une cruche qui se termine en forme de bec d'oiseau. Dans sa main gauche, plus courte, tenue au niveau du sein gauche et dont on ne voit que les doigts, elle tient un oiseau de proie, probablement un aigle. Le poignet de la main gauche porte deux bracelets.

Les deux côtés de la niche sont décorés chacun de six motifs en crochets résultant de méandres de dimensions, et particulièrement de longueurs, différentes. Le couronnement est composé d'un fronton et d'un acrotère en forme de croissant.

Le bas-relief est en andésite. Le lieu de découverte étant Bahçelievler, il y aurait lieu de le mettre en connexion avec les bas-reliefs de lion, de cheval et de taureau, de style hittite tardif du Musée d'Ankara⁴; car ces derniers sont aussi en andésite et ont été découverts, soit près de la gare d'Ankara, soit à la pépinière de la ferme Gazi et à Bahçelievler⁵. Dans notre bas-relief, l'expression archaïque du visage de la déesse, ses traits tranchants et assez réguliers induiraient à première vue à situer l'ouvrage à une époque remontant au début du VIIe siècle (Pl. 36-38). Il semblerait donc, du point de vue chronologique, que cet ouvrage soit proche des autres bas-reliefs hittites tardifs d'Ankara. Les ornements en méandre qui décorent les deux côtés de la niche rappellent les ornements du même genre des meubles⁶ et mosaïques⁷ de l'an 700 environ, trouvés dernièrement à Gordion. L'acrotère en croissant qui constitue le fronton de la niche, rappelle ceux d'aspect plus primitif⁸ du début du VIIe siècle de Gordion, plutôt que les acrotères, nuancés et évolués, des monuments phrygiens du VIe siècle.

Mais malgré toutes ces apparences, les éléments se reportant aux époques postérieures nous font situer le bas-relief parmi les

⁴ Ekrem Akurgal, *Späthethitische Bildkunst*, Ankara 1949. Pl. 36b, 48b, 49-50. Du même auteur, *Phrygische Kunst*. p. 67 et suiv.

⁵ Güterbock - Özgüç, *Eti Müzcsi Kılavuzu*, p. 45 et suiv.

⁶ Rodney S. Young, *AJA*. 61, 1957, Pl. 95-96; 62, 1958 Pl. 27.

⁷ Rodney S. Young, *ILN* 17 Novembre 1956, p. 859, Fig. 11.

⁸ Rodney S. Young, *AJA*, 60. 1956, Pl. 93, Fig. 41.

ouvrages phrygiens du VIe siècle, exécutés sous l'influence grecque, plutôt que dans le monde phrygien du 8e siècle. Le petit vase que la déesse tient dans sa main droite n'offre aucune ressemblance avec les ouvrages phrygiens du VIIIe et du VIIe siècle. Dans les styles phrygien ancien et phrygien de la maturité, le bec est démesurément long, l'anse et le corps de la cruche y sont à angles tranchants et, dans la plupart des cas, à ornements en bobine⁹.

Or le vase que nous voyons ici n'a rien de commun avec les vases phrygiens du VIIIe et du VIIe siècle. Le bec en est court, le corps du vase et l'anse sont ronds¹⁰. Quant à l'oiseau tenu par la déesse, c'est simplement un motif caractéristique de l'art ionien. Certains reliefs hittites représentant des hommes habillés en officier, comportent, il est vrai, un oiseau tenu par le personnage¹¹. Mais dans ce cas le rôle et la signification de cet oiseau sont tout à fait différents. Notre déesse est plutôt dans la pose des déesses grecques et des jeunes filles ioniennes tenant en leur main une colombe. Il s'agit donc dans notre bas-relief d'une Cybèle hellénisée. A Gordion, dans un tumulus datant de la deuxième moitié du VIe siècle, on avait découvert une statuette de jeune fille en terre cuite et en forme de vase, tenant une colombe. C'est un bel exemple montrant que, dans le monde phrygien du VIe siècle aussi, les statues de jeunes filles ou de déesses tenant une colombe étaient assez répandues. Il sied donc de rattacher le motif d'oiseau que nous voyons sur ce bas-relief aux modèles de Samos¹².

D'ailleurs le manteau et le chiton portés par Cybèle sont exécutés sous l'influence des modèles samiens. En effet, la déesse porte un long chiton et un manteau. Le chiton a, à la poitrine, des plis diagonaux et, aux pans, des plis verticaux. Le manteau offre l'aspect d'un "çarşaf" des femmes musulmanes; il recouvre la tête et le dos et descend jusqu'aux talons; il laisse ouverte à gauche la moitié du pan, tandis qu'à droite l'autre moitié est ornée de plis en croissant.

⁹ Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst*, p. 12 et suiv. Fig. 19-24 et 26-32.

¹⁰ Pour un échantillon phrygien du VIe siècle, voir: Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst*, p. 16. Fig. 37.

¹¹ Bossert, *Altanatolien* 888, Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst* Pl. 43b.

¹² E. Buschor, *Altsamische Standbilder* II, Fig. 121-125. On trouve aussi dans l'art ionien d'Anatolie des statues tenant un oiseau devant la poitrine. G. Richter, *Archaic-Greek Art* Fig. 166, 194.

Cette partie du manteau est placée sous la ceinture. Le manteau et le chiton se retrouvent, sous cette forme, exactement dans les statues de jeunes filles ioniennes¹³, ainsi que dans la fameuse statue de Héra du Musée du Louvre¹⁴. Là aussi le manteau recouvre, le dos, les épaules et, passant sous le bras gauche, la partie gauche du corps, et l'un des bouts du manteau est fixé à la ceinture. Le même habillement se voit dans le groupe de Cybèle et des musiciens de Boğazköy¹⁵ (Pl. 38) et sur un bas-relief de Cybèle également, trouvé à Gordion, aux bords de la Sakarya (Pl. 39).

S'il était possible de prouver l'ancienneté des modèles phrygiens, l'on serait à même de conclure que les ouvrages ioniens se sont inspirés d'eux. Mais ni dans le bas-relief de Gordion, ni du reste dans le groupe de figures de Boğazköy, l'on ne trouve le moindre indice se reportant aux VIIIe et VIIe siècles. De plus, l'instrument de l'homme qui fait de la musique dans le groupe de Boğazköy est, sans nul doute, la cithare, instrument de musique proprement grec. C'est ainsi qu'il n'est pas possible de faire remonter la Cybèle de Boğazköy à une date antérieure au VIe siècle. N'ayant d'autre part constaté aucun élément ancien dans le bas-relief de Gordion, il y a lieu de considérer notre bas-relief comme contemporain des autres déjà mentionnés.

Du reste, les bas-reliefs de Boğazköy, Gordion et Ankara sont très proches les uns des autres, tant du point de vue de leur habillement qu'à cause du Polos¹⁶ démesurément haut qu'ils portent sur leur chef. On a constaté en outre que ces Polos démesurés étaient une particularité phrygienne; des Polos de même espèce se voient sur les ouvrages phrygiens des environs d'Eskişehir et de Konya. Ekrem Akurgal date ces derniers ouvrages du milieu ou de la seconde

¹³ E. Buschor, *Altsamische Standbilder* II, Fig. 112-114.

¹⁴ Même ouvrage, Fig. 88-89.

¹⁵ Kurt Bittel, *MDOG*, 1957, p. 67, Fig. 63.

¹⁶ Des figures à haut Polos se trouvent, il est vrai, également dans l'art crétois et sur les objets en ivoire de Rhodes; mais l'existence d'une relation entre ces dernières et les œuvres phrygiennes est très peu probable. Voir, entre autres F. Poulsen, *Der Orient und die frühgriechische Kunst*, p. 148, Fig. 173, 175, et p. 84, Fig. 79-85.

moitié du VIe siècle¹⁷. Il est hors de doute que la Cybèle du monument d'Aslan Kaya¹⁸ et d'autres Cybèles¹⁹ représentées dans des niches, sont chargées de la même signification et ont été exécutées en vue des mêmes fins. Toutes sont à niche, vêtues de la même façon et portent un haut Polos; par conséquent il convient d'admettre que les bas-reliefs précités ont tous—comme ceux d'Eskişehir et de Konya —fait leur apparition au VIe siècle.

Ankara

Raci TEMİZER

¹⁷ Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst*, p. 60-68. Du même auteur, *Anatolia III*, p. 146-147.

¹⁸ Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst*, p. 61 et suiv., Pl. 36-38.

¹⁹ Même ouvrage, Pl. 38b.